

Fjätälven - en botaniskt anonym älv i norr

Lennart Bratt

Fjätälven är näst Ore älv Österdalälvens största biflöde. Trots detta har ingen vattenkraftsutbyggnad drabbat älven, förmodligen tack vare ett kontinuerligt, svagt fall och avsaknad av sjöar med magasineringsmöjligheter. Visserligen har älven nyttjats för timmerflottning sedan 1860-talet, men detta har inte inneburit någon stor påverkan, av samma skäl som förskonat från kraftutvinning.

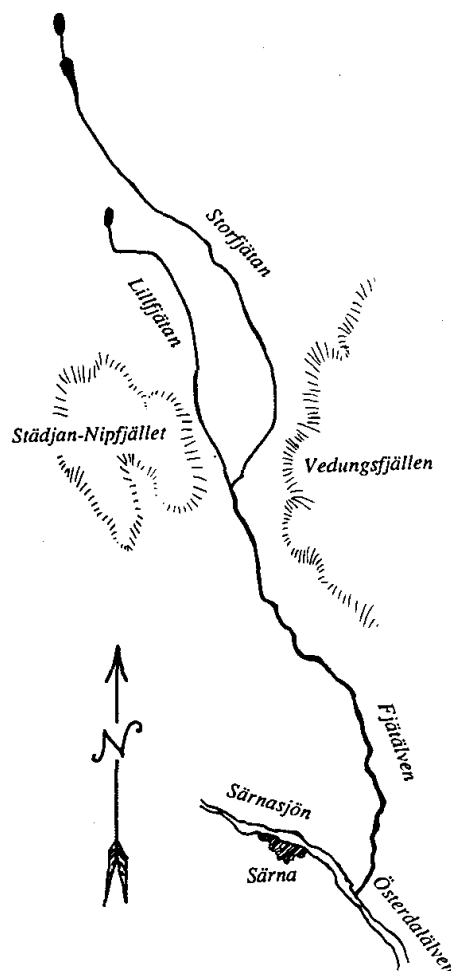
Fjätälven mynnar i Österdalälven alldeles där denna rinner ut ur Sämasjön, ca 5 km nedströms Säma. Platsen har målande beskrivits av Forsslund (1918): *Från vänstra stranden hörs ett starkt brus som ackord till skällornas melodi. Där öppnar sig en port i strandens skogsvägg snett emot Fjätrosvallen - det är den stora Fjätälvens os, som gett sätern dess namn.*

Det är spännande för en växtintresserad att följa älven uppströms. Redan namnet ger en antydning om vad som bjuds. Fjätälven eller Fjätan lär enligt Forsslund ha fått sitt namn ur isländskans fit, varmed menas en låg å- eller sjöstrand med frodig gräsväxt.

Låt oss likt Forsslund följa älven från dess os, för att se vad som står att finna!

Redan vid mynningsområdet möter en stor överraskning: **piprör** i mängd. Detta värmekrävande gräs har en mycket skarp nordgräns ungefär i höjd med Älvdalsåsen, och har inte påträffats i fjällsocknarna tidigare. Uppenbarligen är de sydvända strandbrinkarna klimatiskt mycket gynnsamma, vilket fått en rad krävande växter att trivas, t ex **lundelm**, **kanelros**, **smultron**, **liljekonvalj** och **röda vinbär**. I de torra hedmarkerna bortom älvens strandpåverkan finner man enstaka exemplar av **mosippa** och **ängsvide**.

Den varma frodiga brinken fortsätter ungefär en km uppströms varvid Fjätfallen innebär en abrupt övergång till lägre "skogsälvstränder". Fjätfallen är egentligen ett kapitel för sig, men mest för de som intresserar sig för lavar och mossor - vi fortsätter förbi på jakt efter de blomprydda växterna.

Strax finner man de fjällväxter som brukar vara så typiska för de större vattendrag som har sina källor i fjälltrakter. I strandlinjen, ofta på små tidvis överspolade klippor, växer t ex **fjällögontröst**, **svarthö**, **taigastarr**, **kung Karls spira**. Här och var kan man också finna **fjällskallran**, som såvitt känt hittills skulle ha sina sydligaste växtplatser i landet inom detta område. Även **ängsskallran** finns på plats i strandlinjen, så en noggrann studie av fr a de övre kronpipsflikarna anbefalles; dessa är gröngula hos fjällskallran, blåvioletta hos ängsskallran.

Efter ett par km korsas Fjätan av vägen mellan Särna och Lillhärdal/Sveg, och nu börjar det hända saker. En liten bifåra av älven har snörts av med en vall från flottningstiden, och i den lilla vattensamlingen växer **gropnaten**, *Potamogeton berchtoldii*. Litteraturuppgifter om arten saknas från fjällsocknarna, men vi har stött på den någon gång tidigare under fjällbotanikveckorna. **Rostnate**, **hästsvans**, **vattenbläddra** och **trindstarr** är andra för trakten mindre vanliga arter som växer i vattensamlingen. I strandkanten bland flaskstarren dyker en stor överraskning upp, nämligen **skogssäv**. Denna växtplats ligger exakt 100 m högre än den tidigare högsta kända vid Fulunäs i Transtrand som innan fjätanfyndet också var den nordligaste. Längs Österdalälven är den tidigare känd upp till Mjågen i Älvdalen. Senare skall det visa sig att skogssäven finns på åtskilliga ställen längs Fjätan, och redan 1991 rapporterade Bengt Oldhammer arten från bron vid Flovallen en mil längre uppströms.

Låt oss fortsätta vår promenad längs stranden. Några regnskurar drar över utan att ställa till större besvär annat än att blöta ner videsnåren i strandkanten där stigen drar fram. Mest växer här **grönvide** och **lappvide** som effektivt blöter byxknäna, men några snår ser annorlunda ut. En ljusare grön färg, rödaktiga grenar och fr a stora bladöron pekar entydigt mot **blekvide**, *Salix hastata*, vilket fingranskningen hemma på kvällen verifierar. Blekvidet är känt från en handfull platser i Dalarna, dels från siljanstrakten, dels från Idre socken, men inga moderna uppgifter finns. En av de gamla lokalerna ligger vid Lillfjätan, ca 3 mil uppströms det nya fyndet.

Blekvidet lär vara kalkkrävande, och denna lokal utgör inget undantag. Ett kärr strax ovanför stranden visar sig nämligen vara ett trevligt rikkärr med **trådfräken** och **dvärgtätört**, samt i en källa **fjäll-** och **smaldunört**. I myrkanten växer **grön-** och **bindvide** samt ett 25-tal buskar som ser ut att vara intermediära mellan dessa arter. Hybriden **grön- x bindvide** är bara känd från ett par ställen i Dalarna, men vi ser den på flera platser i samma typ av miljö så kanske är den förbisedd. Belägg sparades för expertkonsultation. Ett sumpskogsdrag längs en bäck intill myren bjuder på flera godbitar, t ex **fjällskråp**, **repestarr** och **grönkulla**.

Några 100 meter längre upp korsar landsvägsbron intill vilken en liten äng med en förfallen lada bildar en vacker glänta. På ängen finner vi flera kulturväxter som inte finns i omgivningarna för övrigt, t ex **nysört**, **nässlor** och **hundkex**.

Ett bestånd av **rörflen** har uppenbarligen sätts in vid något tillfälle då man velat förbättra höutbytet, och sedan blivit kvarstående. Detta gör att det är svårt att veta om de förekomster man finner här och var på grusstränder är ursprungliga eller ett resultat av spridning från dylika insåningar.

De nedre delarna av ängen intill älven är fuktiga, och här växer en annan av Fjätans stora överraskningar - **kärrstjärnblomman**. Redan på DABS' fjälläger 1987 sågs arten i Lillfjäten, men efter tankens bleka krankhet drabbade efter hemkomsten deltagarna då de läste Dalaflorans utbredningsuppgifter. Där konstateras nämligen att arten förekommer upp till Siljan och att "nordligare uppgifter knappast är riktiga". Ett återbesök vid Lillfjäten har därför stått högt på önskelistan. Det är alltså glädjande att kunna konstatera att DABS sett rätt och att kärrstjärnblomman senare också visar sig växa på åtskilliga platser längs Fjätan i fuktiga näringsrika översvänningsstrandkärr.

Från landsvägsbron och norrut fortsätter älven genom miltals av skog, varvid Forsslunds benämning "skoggångsman" ter sig högst träffande för denna skogsälv. Mestadels kantas älven av mager tallskog ända ner mot strandlinjen. Ibland möter dock bäckutlopp, avsnörda "avor", strandkärr och granbevuxna sumpskogar eller högrötskogor.

Vid Flovallen finns nästa bro, först anlagd vid seklets början då klövjestigen till Öjvassla by passerade här. Idag är bron modern, och platsen ett omtyckt fiskeställe. En del av botaniskt intresse finns på de solvarma ännu öppna ängsmarkerna, bl a **kanelros**, **vårfingerört** och **backruta**. En gammal uppgift talar om **slätterfibbla** härifrån.

Följer man Fjätan vidare norröver börjar fjällen skönjas, i väster Fjätervåla med liftsystem och stygga höjdlägeshyggen, i öster Oxvålen och Uckuvålarna. Gränsen till Idre socken passeras, varvid älven snart delar sig i den mindre Lillfjätan västerut och huvudälven Storfjätan österut. Den senare lämnar strax landskapet, även om den fortfarande rinner inom Kopparbergs län. Några fina betesmarker intill Storfjätan vid Häggsberget och Västvallen i Storfjäten är av stort botaniskt intresse och väl värda ett besök - men låt oss stanna i Dalarna och följa Lillfjätan vidare.

När man närmar sig byn Lillfjäten flackar terrängen längs älven ut så att sankar översvänningskärr bildas. Dessa har varit värdefulla som slätterkärr, något som de talrika halvt hoprasade höladorarna fortfarande skvallrar om. I kärren växer **myrstarren**, *Carex heleonastes*, ganska rikligt tillsammans med bl a vitblommig **kärrspira** och **kärrstjärnblomma**. Myrstarren har bara ett fåtal aktuella växtplatser kvar i Dalarna, de flesta i Idre socken. Ofta växer den i f d slättermyrar, vilka söderöver snabbt växer igen när slättern upphör. Här uppe kan myrstarren uppenbarligen hålla sig kvar ett bra tag. Både för myrstarrens fromma och för att bevara de vackra och intressanta slätterkärren önskar man att det skulle vara möjligt att återuppta hävden i någon form.

Lillfjätans botaniska omgivning längs den övre sträckningen upp mot

källorna vid Klutsjön är fortfarande fördolda, men säkerligen finns en hel del spännande att upptäcka.

Sammanfattning:

Fjätälven erbjuder som framgångsrika botaniska höjdpunkter både vad gäller sällsyntheter och mångfald. Förekomsterna av skogsäv och kärrstjärnblomma är väl de mest uppseendeväckande. Det är mycket märkligt att arterna som är ganska spridda längs älven förbigåtts av äldre tiders botanister. En förklaring skulle kunna vara en sentida spridning, men detta verkar föga troligt eftersom förekomsterna är både spridda och ofta rika. Fynden av piprör vid utloppet i Dalälven är också intressant. Det har ofta hävdats att "sjumilaskogen" mellan Älvdalen och Särna utgör ett oöverkomligt spridningshinder för sydliga arter. När det gäller strand- och vattenväxter torde Trängslet och älvsträckan uppströms de forna forslägena ha varit synnerligen ogästvänliga. Spridning med sjöfågel är ofta en förklaring till isolerade lokaler för arter med vattenanknytning, och så kan väl ha skett även i några av dessa fall.

Värdet av att bevara en levande älvsträcka inses vid en enkel beräkning av artantalet längs Fjätälven. Inte mindre än dryga hundratalet arter kan återfinnas längs stränderna, vilket är åtminstone fyrfalt jämfört med omgivande skogsmark - jämfört med de vidsträckta tallmarkerna t o m tiofalt! Många är vi därför som kan glädja oss åt Fjätälvens vackra stränder!

Blekvide

